

KRISTÓ SÁNDOR

A. P. Csehov: A fekete barát*

EGY „LEGENDÁS” ELBESZÉLÉS

„Milyen boldog is lehetett Buddha,
Mohamed vagy Shakespeare,
hogy a kedves rokonok és doktorok
nem gyógyították ki őket
az eksztázisból és az ihletettségéből.”

I.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Csehov egyik legtöbbet vitatott és talán legrejtélyesebb elbeszélése *A fekete barát*. Az orosz nyelvű irodalomkritika sokat ír Csehovnak erről a művéről, szerteágazó vélemények, eltérő álláspontok és interpretációk születtek róla. A magyar nyelvű orosz irodalomkritikát korábban kevésbé foglalkoztatta ilyen intenzitással ez az elbeszélés. Csehov művei közül sokkal népszerűbbek voltak például *A csinovnyik halála*, *A 6-os számú kórterem*, *A tokba bújt ember* vagy *A kutyás hölgy*. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy ezek az elbeszélések mindig helyet kaptak Csehov válogatott művei között (*A 6-os számú kórteremből* még színházi darabot is készítettek), míg *A fekete barát* rendszerint hiányzott ezekből a kötetekből. Csehov összes prózai műveinek legutóbbi (2004-es) kiadásának egyik kötete már *A fekete barát* címet kapta, új irányt vett az elbeszélés percepciója is.

A Szovjetunióban film is készült *A fekete barát*ról 1988-ban, Ivan Dihovicsnij rendezésében, amelyet több neves díjjal jutalmaztak; 1999-ben dramatizálták, és színpadra állították (rendező: Kama Ginkasz), és immár tíz éve játsszák nagy sikerrel Moszkvában.

II.

Ha Csehov életművét nézzük, *A fekete barát* a kiforrott, nagy művek sorában áll: olyan elbeszélések mellett, mint *A sztyepp*, *Unalmas történet*, *Párbaj* vagy *A 6-os számú kórterem*. Ezek az alkotások már kinőtték a korábbi karcolatnak mondható elbeszélések kereteit, mind a szerkezeti kidolgozottság, mind a problémafelvetés szempontjából. Ez a váltás 1888-ra tehető az író életművében. Ezekre az írásokra jellemző, hogy az író bizonyos eszméket vizsgál, ütköztet egymással, viszont nem nyújt megoldást, nem foglal állást egyik eszme mellett sem. E korszak írásai közül két elbeszélés érdemel különös figyelmet: *A 6-os számú kórterem* és *A fekete barát*. Felépítésük, eszmerendszerük hasonló, illetve mindkét műben dominál az *örület* motívuma. Miután több hasonlóság mutatkozik a két

* Írásunkkal a százötven éve, 1860. január 29-én született Anton Pavlovics Csehovra emlékezünk.

elbeszélés között, ezért *A fekete barát* értelmezésekor érdemes vázlatosan *A 6-os számú kórteremmel* is foglalkozni.

A városka, ahol a történet játszódik, eldugott hely, nehezen található meg a térképen, a vasúttól is messzire esik. Van itt egy kórház, amit már húsz éve Andrej Jefimics Ragin vezet. A kórházban borzalmas állapotok uralkodnak: mindenütt piszok, a berendezést szétlopkodták, a sterilizátlanságtól és az ápolók gorombaságától szenvednek a betegek. Valamikor Ragin doktor erélyesen vezette a kórházat, próbált mindent megtenni a helyzet javítása érdekében, de kérései és ötletei a város vezetőségénél süket fülekre találtak ugyanúgy, ahogy az utóbbi időben a betegek panaszai az ápolóknál. A kórházudvar eldugott, félreeső szegletében áll a 6-os számú kórterem, amelynek öt lakója van: „egyikük nemesi származású, a többi kispolgár.” Látszólag Csehov ennyivel elintézi a bentlakók társadalmi hovatartozásának kérdését, de a részletesebb bemutatásnál mégis kialakul egy-fajta keresztmetszet az akkori orosz életről. Találunk itt tüdőbajos, szótlán elmebeteget; egy öreg zsidót, aki kalaposműhelye leégése után örült meg, most ő az egyedüli, aki kijárhathat a kórteremből, eltávozásai alatt az utcán koldul a járókelőktől. Itt lakik még egy állati létbe süllyedt muzsik, akit Nyikita, a kórterem felügyelője, gondozója folyton ver: „[...] és a legszörnyűbb ebben nem az, hogy verik, hanem az, hogy a szerencsétlen elhülyült állapot a verésre egyetlen hanggal, mozdulattal, egy szemrebbenéssel sem válaszol [...]”¹ Itt él még egy csinovnyik, aki „örömteli titkot rejteget”, egy általa magas rangúnak vélt kitüntetést, amit az állam csak külföldieknek adományoz, s amit szégyenkezésből nem mutat meg senkinek.

A betegek közül Gromov az egyetlen nemesi származású. Harminchárom esztendő, volt tanár és bírósági végrehajtó; üldözési mániában szenved. Figyelemre méltó Gromov ábrázolása: „Időnként torz, beteges fintorokat vág, de a finom ráncokban, amelyeket mély, őszinte szenvedés vésett arcába, okosság és értelem nyilvánul meg, és szemében józan, meleg fény csillog [...] Beszéde zavaros, lázas, mintha félrebeszélne [...] megismerhető benne az örült és az ember.” (64.) Vele kapcsolatban már itt is megdől a közönséges betegről alkotott elképzelés, „[...] nem Gromov betegsége, nem egy örült, hanem az ember sorsa fontos.”² Ahogy *A fekete barát*ban Kovrin, Gromov is kiemelkedik környezetéből, de kitörni onnan mégsem tud.

A szereplők jellemzésekor fontos pár szót szólni Csehov elbeszélőjének viszonyulásáról hőséhez. A narrátor sokszor beszél úgy, egyes szám első személyben, mintha ő, személyesen szintén a kórház, a kórterem lakója lenne. Például mikor Gromovról nyilatkozik: „Tetszik nekem széles, kiálló pofacsontú arca [...]” (64.) Az olvasót is úgy szólítja meg, mintha ő is bármikor találkozhatna Raginnal, az orvossal: „[...] lépte halk és járása óvatos; ha keskeny folyosón találkozol vele, mindig elsőnek áll félre az útból.” (71.) Mégsem én-elbeszélésről van itt szó, inkább célszerű ebben az esetben a perszonális elbeszélés terminusát használni. Az elbeszélő „átélt beszéde” körülbelül egyforma mértékben közelíti és távolítja el a hőstől a Csehov-elbeszélés befogadóját.

¹ A. P. Csehov: *A 6-os számú kórterem*. Fordította: Szöllősy Klára. In: *A fekete barát*. Elbeszélések 1892–1903. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 69. (A továbbiakban ebből a kiadásból idézek, az oldalszámot a főszövegben adom meg zárójelben, ahol szükséges, a cím feltüntetésével.)

² Zinovij Papernij: *A. P. Csehov*. Fordította: Bárány György. Bp., Gondolat, 1963. 100.

A két „főszereplő” tehát Gromov és Ragin. Az ő diskurzusukra épül a mű, kettőjük filozófiai eszmecsereje kerül a középpontba. Mint volt már róla szó, Gromov üldözési mániában szenved, mindig attól fél, hogy börtönbe kerül; úgy érzi, hiábavaló az igazságban reménykednie, mert a társadalom a gyógyíthatatlan beteg. Végül gondolatai mintegy valósággá válnak, hiszen a kórház eldugott szegletében álló kórterem nem sokban különbözik a börtöntől. Mondhatjuk azt is, hogy Gromov a félelemben betegedett bele, egyébként egy teljesen tisztán, logikusan gondolkodó ember lenne. Miután bekerült a kórterembe, egyre betegébbé vált, de gondolkodása, a társadalomról alkotott elképzelései semmit sem változtak: „A társadalomnak öntudatra kellene ébrednie, és el kellene borzadnia önmagától” (66.) – gondolja Gromov. Az ő szemében Ragin, az orvos „jóllakott optimista”, aki Diogenész és Marcus Aurelius „kényelmes filozófiáját” hangoztatja, és lekicsinyli az életben szenvedéseket. Gromov szenvedélyesen szereti az életet, azt tartja, ő eleget szenvedett már, míg Ragin az életből nem látott semmit, s szerinte ez az oka kényelmesen optimista nézeteinek. Emellett a társadalmat hibáztatja az emberi élet kegyetlensége miatt. Ugyanakkor mindketten nehezményezik környezetük szellemi, kulturális sivárságát. Ragin: „Gyakran álmodom okos emberekről és arról, hogy beszélgetek velük [...]” (77.). Később, miután már őt is a kórterembe akarják zárni, így vall: „Egész betegségem abban áll, hogy húsz év alatt ebben a városban csak egyetlenegy okos embert találtam, és az is örült.” (103.)

Gromovot tehát Ragin okos, gondolkodó embernek tartja, és próbálja meggyőzni a belső szabadság fontosságáról: „A szabad és elmélyült gondolkodás, amely az élet megértésére törekszik, és a világ gyarló hiúságának teljes megvetése: két olyan áldás, amelynél nagyobb ember sohasem ismert. Maga is birtokába juthat mindkettőnek, noha rács mögött él.” (84.)

Mindkettőjük „eszméjében” az igazság küzd a valósággal; ebből a konfliktusból nem kerülhetnek ki győztesen az igazi értékek. Ezt jelzi Ragin halála is, aki nem tudott kiutat, pontosabban középutat találni a társadalmi elvárások és az igazság között. Egyébként örületének egyik oka, hogy az igazságot nem a transzcendens szférában keresi, hanem voluntarista módon úgy véli, hogy „itt és most”, a gyakorlatban „megvalósítható”. Csehov Ragin alakjában részben az orosz nihilisták utópikus gondolatvilágát is kritizálja. Némileg hasonló problémákkal találkozhatunk *A fekete barát*ban is.

III.

A fekete barát két évvel később, 1894-ben készül el. Kevés olyan elbeszélése van Csehovnak, amely a korabeli kritikából ekkora értetlenséget váltott volna ki, és ez, természetesen, az író felettébb zavarta. Leveleiből kiderül, hogy egy nagyzási mániában szenvedő fiatal embert akart ábrázolni, és orvosi elbeszélést, „historia morbit”, kórtörténetet szándékozott írni. A kritika az új elbeszélést „pszichopatológias eset” demonstrációjaként fogadta, amelyből az olvasó nem meríthet semmilyen eszmét, nem vonhat le semmiféle következtetést. Mindez látszólag megegyezik Csehov véleményével, de az író elégedetlenkedik amíatt, hogy a kritikusok rosszul olvasnak, felületesen bírálják az irodalmi alkotásokat.³

Az elbeszélés közvetlen élményanyaga egy álomból származik. Az író öccse, Mihail emlékszik vissza arra, hogy 1893 nyarán, mikor bátyja felriadva ebéd utáni álmából, félig

³ Vö.: Zinovij Papernij: i.m.: 132–133.

még öntudatlan állapotban kiszaladt a kertbe. Az öccse kérdésére azt válaszolta, hogy szörnyű álma volt: megjelent előtte a fekete barát. „A fekete barát élménye – emlékezik vissza M. P. Csehov – annyira erős volt, hogy Anton fivérem hosszú ideig nem tudott megnyugodni, aztán sokáig beszélt még a barátról, amíg végre meg nem írta a róla szóló ismert elbeszélést.”⁴

IV.

„Andrej Vasziljics Kovrin magiszter kimerült és idegei felmondták a szolgálatot.”⁵ – in medias res, ez *A fekete barát* első mondata. Csehov már a mű elején közli a legfontosabb tudnivalókat a főhősről és lefesti a környezetet is, ahol a történet jelentős része játszódik. Megtudjuk, hogy Kovrint nevelőszülők nevelték föl. Nevelőapja, az országszerte híres kertész, meghívja vidéki birtokára. Kovrinnak jó alkalomnak tűnik ez az utazás, ugyanis orvos barátja, Kovrin állapotára tekintettel, éppen utazást, környezetváltást javasolt neki. Kovrinnól megtudjuk, hogy „csak a pszichológiának és a filozófiának él”, a család, amelyben felnőtt, fölnéz rá ezért, nagy embernek tartják, a magiszterről, a zseniális emberről alkotott elképzelésüket szeretik benne, ami erősíti nagyzási mániáját, s emiatt is hinni kezd a saját, különleges rendeltetésében.⁶

Kovrin egy valóságos „édenkertbe”, gyermekora helyszínére érkezik, ahol naphosszat időzhet a sokszínű gyümölcsfák árnyai alatt, csodálhatja az illatozó virágrengeteget. Ez a kert szimbolikus élettérnek is felfogható, hasonlóan a 6-os számú kórteremhez. A főhős ezt a kertet már gyermekkorában is csodakertnek tartotta, és most sem csalódott gyönyörűségében. Ugyanakkor már a mű elején rossz előjelek mutatkoznak: az esti sötétben a kertben „sűrű, fekete, maró füst terjengett”, megvédeve a fagytól a fákat, virágokat, amelyek tarkaságát, ám voltaképpen kontrasztjait így jellemzi az író: „Kovrin soha sehol sem látott még olyan csodálatos rózsát, liliumot, kaméliát, olyan tarka színekben – fehértől színtől még olyan csodálatos tulipánokat, egyáltalán, olyan dús virágtermést, mint amelyet Peszockijnál.” (197.). A kert leírásából hiányoznak a színek, mint jelzők, csak a fekete és a fehér kontrasztja jelenik meg. A kontraszt ugyanígy benne van a szüzsében is.⁷ Színeket csak egyetlenegyszer, a mű végén látunk, mikor Kovrin „gyógyultan” Szevasztopolban van, és az éjjeli holdvilágnál a színek összhangja korábbi boldogságát idézi fel: „A csodaszép öbölben visszaverődött a holdfény, s olyan színekben pompázott, amire nehéz szavakat találni. A kék és a zöld gyengéd, szelíd keveréke volt ez [...] és egyáltalán, a színek micsoda összhangja, micsoda békés, nyugodt, fennkölt hangulat! [...] Az öböl mint valami élőlény nézett rá, halvány- és sötétkék, barna meg tűzpiros szemeivel, és csalogatta magához.” (221–222.) Mindenképp figyelemre méltó, hogy közvetlenül a hős halála előtt,

⁴ Csehov, M. P.: *Vokrug Csehova*. Vsztrecki i pecsatlenyije. Moszkva, Moszkovszkij rabocsij, 1964. 260.

⁵ A. P. Csehov: *A fekete barát*. Lányi Sarolta fordítását átdolgozta Goretity József. In: *A fekete barát*. Elbeszélések 1892–1903. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 197. (A továbbiakban ebből a kiadásból idézek, az oldalszámot a főszövegben adom meg zárójelben, ahol szükséges, a cím feltüntetésével.)

⁶ Vö.: Szavelij Szenderovics: *Csehov – sz glazu na glaz*. Isztorija odnoj ogyerzsimosztji A. P. Csehova. Izdatyelsztvo «Dmitrij Bulanyin», Sz-Petyerburg, 1994. 247., 255.

⁷ Vö.: *Szimvolika cveta v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php (2009. 12. 15.)

a mű végén villan fel ez a kép, mintegy előidézve a fekete barát utolsó megjelenését. A színek által sugárzott harmónia és a fekete barát komor, „színtelen” megjelenésének kontrasztja hasonló az elbeszélés elején ábrázolt sejtelmes kert kontrasztjaihoz.

A Peszockij-ház és a környéke, valamint az elbeszélés egyéb terei meghatározott, szimbolikus jelentéssel rendelkeznek. Ezek Kovrin „létezésének” terei, melyek többségében találkozik a baráttal. A kert, a park, a Peszockij-birtokon kívül eső mező, a ház szobái, ebédlője, a városban lévő ház, a szevasztopoli szállodai szoba Kovrin gondolatainak, „örületének”, s a többi szereplővel való viszonyának egyes stádiumait jelzik.

A kerttel nagymértékben összefügg az elbeszélés szereplőinek életútja. Kovrin és Tánya itt nőtt fel, ez a kert Peszockij életének legfőbb tere, sőt egyben szimbóluma. Mindent alárendel neki, és elvárja, hogy lánya, Tánya is a kertnek szentelje életét. Peszockij halála után a kert elpusztul, és Kovrin is meghal.

A Peszockij-birtok jól körülhatárolható részekre oszlik: „Az öreg, komor angolpark csaknem egy egész versztányira elhúzódtott a háztól a patakig, ott szakadékos, meredek, agyagos partban végződött [...]. A ház körül viszont, az udvaron és a gyümölcsösben, amely a faiskolával együtt mintegy harminc gyeszjatyina területet foglalt el, még rossz időben is életvidámság, élénkség uralkodott.” (197.) A gyümölcsösnek van egy olyan része, amelyből Peszockij jövedelme származik, „a fák itt sakktáblás elrendezésben álltak, nyíl-egyenes, szabályos sorokban, akár a katonák oszlopai [...]” (198.) Itt a túlzott logikusság, szabályosság és az ebből adódó unalom, egyhangúság uralkodik. Ám ugyanakkor az itt terjengő füst és a füstben árnyként járkáló munkások ijesztővé teszik ezt a helyet. Az elbeszélő némi iróniával nyilatkozik meg a kertnek erről a részéről, „[...] amit egyébként kereskedelminek neveztek, és évente több ezer rubel tiszta jövedelmet hozott Jegor Szemjonicsnak, [a füst...] belepte a fákat, s így megmentette a fagytól az ezreseket.” (198.) Az elbeszélésben mindezzel szembe van állítva a kert „látványos” része: „Micsoda hóbertóságok, miféle rafinált elfajzottságok, a természet miféle megcsúfolásai voltak itt! Voltak itt gyümölcsfából állított sorsfalak, gúla alakúra formált körtefák, gömb alakú tölgyek és hársak [...]”. A kontraszt itt is, hasonlóképp a színek hiányából adódó leíráshoz, elég éles. Az egyhangúsággal a formák sokasága áll szemben, a komor füstben fel-felbukkanó munkások helyett itt vidám, folytonos mozgással találkozunk. Viszont a természet „pedáns” megteremtése helyett annak megcsúfolásáról van szó. A „gyümölcsfából állított sorsfalak” szemben állnak a kert másik részében lévő fákkal, amelyek, mint katonák oszlopai vannak ábrázolva. Ez a leírás mintegy kioltja a Kovrin gyermekkori emlékeiben felidézett édenkert-toposzt, és előre jelzi a hely pusztulását. Ebben az értelemben a fekete barát megjelenése értelmezhető úgy mint a gonosz csábítása, a tiltott „tudás” megszerzése Kovrin részéről. A kertnek ezt a romlását, megsemmisülését Alina Csadajeva⁸ az *antikert*-téma megjelenésének fogja fel, ami alatt egyrészt a valós kertet érti, másrészt a szereplők lelkét: az elbeszélésben, ahogy az Evangéliumban is, a kert szimbolikus jelentésre tesz szert: „Mindem palántát, amit nem az én mennyei Atyám ültetett, ki fognak gyomlálni.” (Mt 15, 13) A kert tehát a műben szimbóluma mindannak, ami természetellenes, így szimbóluma lesz az emberi erőfeszítések elfecsérlésének is. Sőt bizonyos jelentésben a kultúra szimbóluma,

⁸ Vö.: Csadajeva, A. Ja.: *Pravoszlavnij Csehov*. Moszkva, PoliMedia, 2005. 49.

szűkebb értelemben Peszockij természettudományos kultúrájáé, amely kizárólagosan az anyagi világra orientált.⁹

A kert sejtelmes leírását felerősíti a „balladai hangulat”: „[...] olyan hangulat áradt, hogy az embernek kedve támadt volna balladát írni.” (197.) Ismeretes, hogy Byronnak van egy a fekete barátról szóló balladája, amely *Don Juan* című művében szerepel („Vigyázz, vigyázz! Feketén mint a gyász / ott ül a komor barát!”)¹⁰, és amelyet Lermontov fordított oroszra. A ballada egy olyan vándormotívum alapján született, amely az orosz irodalomban sem ismeretlen. A barát bűnei miatt örök bolyongásra kényszerült a világmindenségben.¹¹ Byron művében Adél énekli el ezt a balladát, hárfakisérettel.

A fekete barát legendáját Braga közismert szerenádja idézi Kovrin emlékezetébe, amelyet Tánya gyakorolt két társával, hegedűkisérettel. Először nem értette, miről szól, majd jobban odafigyelve, felfogta: „[...] egy beteges képzeletű lány éjszaka a kertben valami titokzatos hangokat hallott, amelyek annyira gyönyörűek és furcsák voltak, hogy égi harmóniaknak kellett gondolnia őket, amelyet mi, halandó emberek képtelenek vagyunk felfogni, ezért a harmónia visszazáll az égbe.” (202.) Ez a szerenád nemcsak a legendát, hanem Kovrin alakját és történetét is előre jelzi. Az író bátyja, M. P. Csehov visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Csehov birtokán, Melihovóban gyakran meglátogatták őt barátai, akik zongora- és hegedűkisérettel énekelték Braga épp divatba jött *Valahiai legendáját*. Mihail Csehov a szerenád szövegét is felidézi, miszerint a lány lázalmában az angyalok énekét hallja, és kéri az anyját, hogy menjen ki az erkélyre és tudja meg, honnan jönnek a hangok, de az anya nem hallja a hangokat, nem érti a lányt, aki csalódottan újra elalszik.¹²

A dal eléneklése után Kovrin Tányát az erkélyre hívja, és elmondja neki, hogy eszébe jutott a legenda. Ez a mozzanat visszautal a szerenádra, ugyanis Tánya sem érti, miért tulajdonít Kovrin ekkora jelentőséget ennek a legendának. Az elbeszélés végén újból megjelenik a szerenádra való utalás: Kovrin a szevasztopoli szálloda erkélyéről, miközben az este gyönyörű színeiben gyönyörködik, hallja a hegedűszót és a két női hangot, amint ugyanezt a szerenádöt énekli, s mindez örömteli emlékeket idéz föl benne. Az elbeszélés értelmezése szempontjából fontos helyszín tehát az erkély, mivel összeköti a szerenád misztikus történetét a mű „valós” tereivel.

Még egy helyütt találunk a műben hasonló reminiscenciát: Kovrin épp a hírnévről elmélkedett, mikor a következőt mondta Tányának: „Az a francia regény, amit épp most olvastam, egy fiatal tudósról szól, aki ostobaságokat művel, és közben elemészt a becsvágy. Én ezt a vágyat nem értem.” (215.) A fiatal tudós leírása Kovrinra is ráillik.

Csehov csak homályosan utal a fekete barát legendájának mibenlétére: Kovrin nem tudja, hogy a legendát olvasta-e, vagy hallotta-e valahol, így akár a byroni ballada is szolgálhatott a hős olvasmányául. A legenda másik részéről Mihail, az író testvére visszaemlékezéseiből szerzünk tudomást, miszerint a sivatagban kóborló barát látomások révén megsokszorozódik, „[...] és alakja szüntelenül továbbhaladt a légkör egyik rétegéből a má-

⁹ Vö.: Szavelij Szenderovics: i.m.: 245–246.

¹⁰ George Byron: *Don Juan*. Fordította: Ábrányi Emil. In: Byron válogatott művei II. Bp., Európa Könyvkiadó, 1975. 643. (A ballada és a kontextusa: XVI. ének, 36–41.)

¹¹ Vö.: *Szímvolika cveta v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php

¹² Vö.: Csehov, M. P.: i.m.: 257.

sikba.” (202.) Egy csendes nyári estén a lemenő nap fényénél azon elmélkedtek testvérel, hogy a délibáb képes-e megtörni úgy a levegőben, hogy egy másik, illetve még több délibáb keletkezzék belőle. És mivel a szemük előtt játszódott le ez a jelenség, meg is gyógyódtak róla. Szerintük az is feltételezhető, hogy a világegyetemben lehetnek olyan délibábok, amelyek ezer évvel ezelőtti emberek, állatok tükröződései.¹³ A legenda szerint a barát megjelenése után pontosan ezer évvel a látomás ismét a föld légkörébe kerül. Az elbeszélésben az ezeréves időtartam apokaliptikus reminiszcenciákat idéz fel. A legenda értelmében a fekete barát lehet Isten és Krisztus papja, s ily módon az Utolsó ítélet előhírnöke.¹⁴ Natalja Zsilina¹⁵ értelmezése szerint párhuzam vonható a barát és az evangéliumi történet között: a barát is, Jézushoz hasonlóan találkozott halászokkal, „haladt a tó felszínén”, illetve „Szíria vagy Arábia sivatagaiban járt.” (*A fekete barát 202.*)

Kovrin első találkozása a baráttal a Peszockij-birtokon kívül jött létre. Noha még az első alkalommal nem alakult ki közöttük kapcsolat, mély benyomást tett rá: „Egy fekete csuhás, ősz hajú, fekete szakállú barát, karját a mellén keresztbe fonva suhant el mellette [...] átrepült a folyón, nesztelenül nekicsapódott az agyagos partnak meg a fenyőknek, és amint áthaladt közöttük, eltűnt, mint a füst.” (203.) A mű térszerkezete szempontjából a Peszockij-birtokot úgy értelmezhetjük, mint egy viszonylag zárt világot, hiszen folyó és agyagos part határolja. Kovrinnak egy pallón kellett átkelnie és egy ösvényen áthaladnia, hogy kijuthasson ebből a zárt, a természetet megcsúfoló „világból”, át kellett lépnie a határt, hogy a baráttal találkozhatson. A tágas mezőn, ahová kijut, még a barát megjelenése előtt elbűvöli a természet szépsége.

A baráttal való második találkozásra a parkban kerül sor. Ahogy korábban, illetve az elbeszélés végén, a barát megjelenése előtt Kovrin tudatában ismét felidéződik az énekhang és a hegedűszó. Az elbeszélés terei egyre inkább bezárulnak. Kovrin először a baráttal a folyón túl találkozik, majd a parkban vagy a házban, végül a városi ház hálószobájában. A szoba intim térként fogható fel, itt lepleződik le Kovrin „örülete” Tánya és az apja előtt. A terek szűkülése Kovrin egyre mélyülő kapcsolatát tükrözi a baráttal, illetve a többi szereplő nézőpontjából Kovrin „betegségének” fokozatos kiteljesedését jelentheti. A mű végén ez a „szűkülő” folyamat egy pillanat alatt játszódik le: az öbölben forgószélként megjelenő barát már a szoba közepén állt meg.

Kovrin, mielőtt beszélt volna a baráttal, tudatában volt „betegségének”, el is fogadja azt, sőt nyugalommal konstatálja, hogy ez neki jó, mivel senkinek sem árt vele: „De hisz én jól érzem magam, és senkinek sem teszek rosszat; vagyis a hallucinációimban nincs semmi ártalmas [...]” (207.) Innentől kezdve beszélhetünk a hős „betegségének” kiteljesedéséről, amit Csehov elbeszélője kiválóan érzékeltet, lépsről lépésre leírva a tüneteket. Kovrin kíváncsiskodó kérdéseire a barát pontosan definiálja önmagát: „A legenda, a délibáb és én, mindez együtt a te felzaklatott képzeleted szüleménye. Én kísértet vagyok.” (209.) Később Kovrin betegségének tényét is megerősíti, ám ezzel egy időben a kiválasztottság eszméjét is táplálja benne: „Beteg vagy, mert erődön felül dolgoztál, s ez azt jelenti,

¹³ Vö.: uő.: 258.

¹⁴ I. N. Szuhih gondolatát Natalja Zsilina idézi. Vö.: Zsilina, N. P.: *Jevangelszkije reminiszcenciji v povesztiji A. P. Csehova «Csornij monah»* In: *Jevangelszkij tyekszt v russzkoj lityerature XVIII–XX vekov*. Otv. redaktor: V. Ny. Zaharov; PetrGU. – Petrozavodszk, 2008. 478.

¹⁵ Vö.: uo.: 477.

hogy feláldoztad az egészséged az eszmének, s nincs messze az idő, amikor akár az életedet is odaadod érte.” (210.)

Kovrin saját tudományos munkáját hiábavalónak tartja, úgy gondolja, nem tud oly módon hatni az emberiségre, ahogy azt szeretné. Fél a középszerűségtől, nyugtalanítja a küldetésével, az élete céljával kapcsolatos kérdések, a baráttal folytatott beszélgetésekben elfojtott vágyai jelennek meg.¹⁶ Ezeket a gondolatokat erősítik benne a barát szavai: „Nélkületek, akik egy magasabb eszmét szolgáltok, szabadon és tudatosan éltek, az emberiség semmit sem érne; természetes fejlődési rendje szerint még sokáig várhatna földi története végére.” (210)

Kovrint a barát első megjelenésétől fogva nem érdekelték tovább a „könyvekben talált gondolatok”, „Valami gicászi, átfoghatatlan, megdöbbentő dologra vágyott.” (207.) Ezt meg is kapta, hiszen a barát tudatta vele, hogy ő Isten kiválasztottja, és a szépséget szolgálja. A barát megjelenése éppen ezért nem ijesztette meg Kovrint, sőt várta az újbóli viszontlátást és örült neki. Heti két-három alkalommal is megjelent neki a barát, ezek a találkozások jókedvűvé, boldoggá tették. A barát Kovrin életének szimbólumává vált. Ő hitette el vele, hogy a felsőbb igazság szolgálatában áll.¹⁷

Kovrin valójában a baráthoz intézett kérdéseket saját magának teszi fel, és a válaszokat is már rég megtalálta rájuk¹⁸: „Különös, azt ismétled, ami nekem is gyakran megfordul a fejemben [...] Mintha kifigyelted vagy kihallgattad volna a rejtett gondolataimat.” (211.) A barát tulajdonképpen Kovrin „második énje”, hasonmása. Az elbeszélésben megjelenik a *megkettőződöttség* motívuma, ami a narráció alapvető szövegszervező elve, ugyanis a hasonmás nem létezik a szövegben a hős nélkül, s a hős a hasonmás létezésének alapvető feltétele. A hős kénytelen dialógust létesíteni hasonmásával, s ez szolgál a szöveg felépítésének alapjául.

„Aligha lehet megkérdőjelezni azt, hogy Kovrinnak morális alapon joga van tehetséges embernek tartania magát – írja tanulmányában Vaszilij Loginov –, és hogy örületének oka önértékelésének és valós helyzetének össze nem egyeztetetősége miatt jött létre. Valószínűleg a legenda, amely eszébe jutott, hívta elő benne a fekete barát képét, amely megfelelt saját rendkívüliségéről alkotott gondolatainak, és éppen ez a kép készítette hallucinációra a hőst”¹⁹. Tehát mindez egyfajta láncreakcióként is elképzelhető: Kovrin elméjében magasztos ideák születnek, amelyek lenyűgözik őt, de bizonyosság híján hallucinációkhoz és a hasonmás megjelenéséhez vezetnek, s megerősítik benne többek között a kiválasztottság érzését. A továbbiakban a hasonmás Kovrinnak az örök életről és az örök igazságról beszél, de ő eleinte nem hisz ebben. A hasonmásban, azaz a fekete barátban lényegében a hős elfojtott hitét lehet felfedezni; Kovrin nincs teljesen meggyőződve saját kigondolt „nagyságáról”, nem hisz a túlvilági életben, mindazonáltal elragadtatva hallgatja a barát szavait: „És azt miből gondolod, hogy a nagy zsenik, akiknek az egész világ hisz, nem lát-

¹⁶ Vö.: Jelena Nim: *Tyema «boleznyi» v proze i perepiszke A. P. Csehova 1890-h gg.* In: Toronto Slavic Quarterly, 2005., No 13., <http://www.utoronto.ca/tsq/13/nymm13.shtml> (2009. 12. 15.)

¹⁷ Vö.: Vaszilij Loginov: «Orlja» *Gi De Mopasszana i «Csornij monah» A. P. Csehova* In: Szetyevaja Szlovesznosztj, 1999. <http://www.netslova.ru/loginov/chehov.html> (2009. 12. 15.)

¹⁸ Vö.: Vaszilij Loginov: uo.

¹⁹ Uo.

tak kísérteteket? Hiszen mostanság a tudósok is azt mondják, hogy a zsenialitás és az örültség rokonok.” (210.)

Ezek a gondolatok emlékeztetnek Nietzsche közismert téziseire, melyek szerint a zsenialitás és az elmebetegség nem áll távol egymástól, s az egészséges és normális emberek középszerűek, azaz „nyájemberek”: „Kedves barátom, csak a középszerű csordaemberek egészségesek és normálisak. [...] ha egészséges és normális akarsz lenni, állj be a csordába.” (210–211.).

A fentebb idézett részlet túlmutat a patológia materializmusán, hiszen a műben megjelenő *örület* igazából csak a környezet viszonyában definiálódik *örületként*. Gondoljunk csak Ragin doktorra *A 6-os számú kórteremből*, akit, mert egy *örültet* tartott a legértelmesebbnek, szintén a bolondok közé zártak. Ennek függvényében *A fekete barát* című elbeszélést egy életébe befáradt, ezért pszichikailag gyenge ember igazságkereséseként és vélt vagy valós transzcendentális önmagára találásaként értelmezhetjük.

Kovrin a „betegségéből” való kigyógyítását az idiotizmushoz vezető útnak tekinti. „Milyen boldog is lehetett Buddha, Mohamed vagy Shakespeare, hogy a kedves rokonok és doktorok nem gyógyították ki őket az eksztázisból és az ihletettségből.” (218.) Kovrin szavaiból kitűnik, hogy élete értelmének ő is az eksztázist, az ihletettséget tekinti, amelyeket az ő világában a fekete barát személyesít meg.

Kovrin „betegségének” kialakulására Tánya és apja is hatással voltak. Az, hogy meg akarták gyógyítani, s olyannak akarták látni Kovrint, ahogy ők szerették, pont az ellenkezőjét váltotta ki: az orvos előírásainak betartásával megsemmisítették Kovrin számára az egyik legfontosabb dolgot, a kapcsolatot egy transzcendens „lénnel”. „Az öreg kertész és a lánya nemcsak egyszerűen Kovrin betegségének okozói – írja tanulmányában Oleg Lekmanov –, hanem sokban hozzájárultak ideges, rendellenes személyiségének kialakulásához.”²⁰ Lekmanov emellett kiemeli, hogy az elbeszélés legtöbb szereplője metaforikus kapcsolatban áll a fekete baráttal. A barát alakja tehát értelmezhető úgy is mint Kovrin betegségének megszemélyesítése. Ebben az értelemben a barát jelképesen kapcsolatban áll Peszockijjal, a lányával, Tányával, Kovrin barátnőjével, Varvara Nyikolajevnával, aki „úgy gondozta, mint egy gyermeket”, sőt az őt kezelő orvossal is, mivel ők mindannyian meg akarják gyógyítani Kovrint.²¹ Miután nem ért el sikereket a tudományban, Kovrin a fekete barátot az öntökéletesítés eszközeként és az örök igazság létezésének bizonyosságaként könyvelte el. Tánya és az apja mindent megtettek, hogy ezt a hitet, Kovrin személyes megváltásának ezt a sajátos módját megsemmisítsék. A tökéletesség igényét az öreg Peszockij például a kertjére vetítette, ami viszont a természet megcsúfolásához vezetett.

„Betegnek” nevezhetjük tehát Tányát és apját, az öreg Peszockijt is. *A fekete barátban* az ő „betegségük” Kovrin percepcióján keresztül van ábrázolva.²² Tánya mintha rab lenne a saját kertjükben, el akar menekülni onnan, ez az érzés egyre erősödik nála, hiszen meg akarja találni saját életét, saját magát. „Egész életünk a kertre ment rá, már álmodni sem tudok egyébről, csak almáról vagy körtéről.” (199.) Kovrin személyében a megmentőjét látja, bár nem tudja igazán értékelni azt a boldogságot, amelyet Kovrin nyújthat számára.

²⁰ Oleg Lekmanov: *O «Csornom monahe» A. P. Csehova*. <http://lit.lseptember.ru/articfef.php?ID=200004002> (2009. 12. 15.)

²¹ Vö.: uo.

²² Vö.: Jelena Nimm.: i.m.

Kovrin is vonzódik ehhez a siránkozó, ideges, ingerlékeny lányhoz, de Tánya nem képes átlépni azt a határt, amelyet Kovrinnak segít átlépni a barát. Peszockij a munkának él, nem tud megszabadulni ettől az életformától, nem tudja elviselni azt, hogy Kovrin és a lánya nem azt akarják, amit ő, nem azt látják fontosnak, szükségesnek, helyesnek, amit ő.²³

V.

A fekete barát filozófiai problémafelvetése hasonlít *A 6-os számú kórterem* alapvető dilemmájához. Központi kérdés mindkét műben az emberi halhatatlanság, amiben Ragin kételkedik, Kovrinnak viszont a végső igazságra irányuló kérdésére a barát eltűnik. Mindkét műben a főalakok „eszméiben” Diogenész, illetve Marcus Aurelius gondolatai parafrázálódnak. Ezek az ideák egyfajta passzivitásra csábítják Ragint és Kovrint is. Ők szabadok a szónak a gromovi értelmében, és miután kiábrándultak középszerű életükből, elvágyódnak abból. Nem így Gromov, aki szenvedélyesen szereti (szeretné) az életet, de el van zárva tőle. Gromov „jóllakott optimizmusnak”, „kényelmes filozófiának” tartja ezeket a nézeteket. Ezek a filozófiai kérdések tehát nyitva maradnak az említett elbeszélésekben, e dilemmák hívják elő a katarzist.

A 6-os számú kórterem és *A fekete barát* lezárása szinte azonos. Ragin és Kovrin is boldogan halnak meg. Ragin a halála előtti pillanatokban még egyszer a halhatatlanságra gondolt: „[...] millió és millió ember hisz a halhatatlanságban. Hát csakugyan volna?” (110.) ezután „örökre elvesztette öntudatát (110.)”.

Kovrint halála előtt ismét megkísérli a kiválasztottság gondolata, és életének boldog periódusa idéződik föl benne: hívta Tányát, a kertet, ifjúságát, örömét. Hasonlóképpen Gromovhoz, megjelenik az élet iránti határtalan szeretete. A barát mintegy számon kéri tőle az „elveztegetett” időt: „Ha elhitted volna nekem, hogy zseni vagy, ezt a két évet nem ilyen keservesen és siralmasan töltöttem volna.” (223.) Itt újraértelmeződik a kiválasztottság is. A kiválasztottságban való (tév)hit segítette hozzá a hőst a boldogsághoz, annak lehetőségéhez. Emiatt a hit miatt tartja Kovrint környezetét örültnek. Ebben az örületben a hős életének a társadalmi normáktól való elszakadását kell látnunk, ahogy Gromov esetében is.²⁴

Kovrin örülete a „szent örülethez” (jurodstvo)²⁵ hasonlatos, „ami azonban még a bűnösség érzésével, az általános normák, erkölcsi elvárások elleni vétés érzetével is terhes. [...] az a különös »hangoltság«... ami hatalmába keríti Kovrint végleges elutasítása mindennek, a semmi határához való eljutás, a tátongó úr nyomasztó érzékelése, és a végső határ vonal – a »bátrak« (Nietzsche kifejezése) számára szükségszerű – átlépése.”²⁶

²³ Rév Mária: *Csehov századfordulója*. Bp., Universitas Kiadó, 1995. 63–66.

²⁴ Vö.: Marija Ksodzer.: *Problemi iszkljucsityelnoj licnosztyi v rasszkaze A. P. Csehova «Csornij monah» i v romanye F. M. Dosztojevszkovo «Presztupenyije i nakazanyije»*. In: Na holmah Gruziji No 2., 2005. http://kholmy-gruzii.klamurke.com/02/kschondser_lichnost.htm (2009. 12. 15.)

²⁵ A pravoszlávia egyik fontos fogalma ez. Szent örültek (jurogyivie) azok, akik tagadják a világi javakat, az élet általánosan elfogadott normáit. Környezetük számára örültnek tűnnek, mert békésen tűrik a megvetést, a megalázást, a testi nélkülözést. A fogalom megértéséhez kulcsként szolgál Pál kijelentése: „E világ bölcsessége ugyanis bolondság az Isten előtt [...]” (1 Kor 3, 19). Vö.: Azbuka veri. <http://azbyka.ru/dictionary/26/yurodstvo.shtml> (2009. 12. 15.)

²⁶ Regéczi Ildikó: *Csehov és a korai egzisztenciabölcselet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000. 91.

IRODALOM

1. A. P. Csehov: *A 6-os számú kórterem*. Fordította: Szöllősy Klára. In: *A fekete barát. Elbeszélések 1892–1903*. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
2. A. P. Csehov: *A fekete barát*. Lányi Sarolta fordítását átdolgozta Goretity József. In: *A fekete barát. Elbeszélések 1892–1903*. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
3. Zinovij Papernij: *A. P. Csehov*. Fordította: Bárány György. Bp., Gondolat, 1963.
4. Csehov, M. P.: *Vokrug Csehova*. Vsztrecki i pecsatlenyije. Moszkva, Moszkovszkij rabocsij, 1964.
5. Szavelij Szenderovics: *Csehov – sz glazu na glaz*. Isztorija odnoj ogyerzsimosztyi A. P. Csehova. Izdatyelsztvo «Dmitrij Bulanyin», Sz-Petyerburg, 1994.
6. *Szímvolika cveta v povesztyi A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php (2009. 12. 15.)
7. Csadajeva, A. Ja.: *Pravoszlavnij Csehov*. Moszkva, PoliMedia, 2005.
8. George Byron: *Don Juan*. Fordította: Ábrányi Emil. In: *Byron válogatott művei II*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1975.
9. Zsilina, N. P.: *Jevangelszkije reminiszcentziji v povesztyi A. P. Csehova «Csornij monah»* In: *Jevangelszkij tyekszt v russzkój lityerature XVIII-XX vekov*. Otv. redaktor: V. Ny. Zaharov; PetrGU. – Petrozavodszk, 2008.
10. Jelena Nimm: *Tyema «boleznyi» v proze i perepiszke A. P. Csehova 1890-h gg.* In: *Toronto Slavic Quarterly*, No 13., 2005., <http://www.utoronto.ca/tsq/13/nymm13.shtml> (2008. 09. 22.)
11. Vaszilij Loginov: *«Orlja» Gi De Mopasszana i «Csornij monah» A.P. Csehova* In: *Szetyevaja Szlovesznoszty*, 1999. <http://www.netslova.ru/loginov/chehov.html> (2009. 12. 15.)
12. Oleg Lekmanov: *O «Csornij monah» A. P. Csehova*. <http://lit.1september.ru/articlef.php?ID=200004002> (2009. 12. 15.)
13. Rév Mária: *Csehov századfordulója*. Bp., Universitas Kiadó, 1995.
14. Marija Ksodzer.: *Problemi iszkljucsityelnoj lichnosztyi v rasszkaze A. P. Csehova «Csornij monah» i v romanye F. M. Dosztojevskovo «Presztuplenyije i nakazanyije»*. In: *Na holmah Gruziji No 2.*, 2005. http://kholmy-gruzii.klamurke.com/02/kschondser_lichnost.htm (2009. 12. 15.)
15. Regéczi Ildikó: *Csehov és a korai egzisztenciabölcselet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.